

Niko Toš, ured.

VREDNOTE V PREHODU XII.

**Slovenija v mednarodnih
in medčasovnih primerjavah
ISSP 1994–2018, ESS 2002–2016,
EVS/WVS 1992–2017, SJM 2018**

VREDNOTE V PREHODU XII.

Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah

ISSP 1994–2018, ESS 2002–2016, EVS/WVS 1992–2017, SJM 2018

Niko Toš, ured.

Izdajatelj in založnik:

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK, Ljubljana

Knjižna zbirka:

DOKUMENTI SJM 26

Urednik zbirke:

Slavko Kurdija

Recenzenta:

Slavko Splichal

Marjan Malešič

Ureditev besedil in organizacija:

Ivana Kecman

Likovna oprema in prelom:

Polonca Mesec Kurdija

Tisk:

Cicero, Begunje d.o.o.

Naklada:

300 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.653(497.4)“1992/2018“

316.752(497.4)“1992/2018“

VREDNOTE v prehodu XII. : Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah : ISSP 1994-2018, ESS 2002-2016, EVS/WVS 1992-2017, SJM 2018 / Niko Toš, ured. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK, 2018. - (Dokumenti SJM ; 26)

ISBN 978-961-235-862-4

1. Toš, Niko

297615872

Knjigo je sofinancirala Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

50 let raziskave
Slovensko javno mnenje
1968–2018

*Profesorju
Jožetu Goričarju (1907–1985)
nestorju slovenske moderne sociologije*

KNJIŽNA ZBIRKA

VREDNOTE V PREHODU I.–XII., 1997–2018;

zasnoval in uredil Niko Toš

- Vrednote v prehodu I. (1997), Slovensko javno mnenje 1968–1990, 840 str.
- Vrednote v prehodu II. (1999), Slovensko javno mnenje 1990–1998, 939 str.
- Vrednote v prehodu III. (2004), Slovensko javno mnenje 1999–2004, 641 str.
- Vrednote v prehodu IV. (2009), Slovensko javno mnenje 2004–2009, 806 str.
- Vrednote v prehodu V. (2012), Slovenija v evropskih primerjavah 2002–2010, 578 str.
- Vrednote v prehodu VI. (2012), Slovenija v mednarodnih primerjavah, EVS/WVS, 1992–2011, 593 str.
- Vrednote v prehodu VII. (2013), Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah SJM–ISSP, 1991–2012, 844 str.
- Vrednote v prehodu VIII. (2014), Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih primerjavah 1991–2011, 658 str.
- Vrednote v prehodu IX. (2014), Iz zakladnice socioloških raziskav: Migracije Slovencev (1973–1987) in Socialne strukture jugoslovanske družbe (1983–1987), 577 str.
- Vrednote v prehodu X. (2016), Slovensko javno mnenje 2010–2016, 585 str.
- Vrednote v prehodu XI. (2017), Slovenija v evropskih in medčasovnih primerjavah ESS 2002–2016, 621 str.
- Vrednote v prehodu XII. (2018), Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah, ISSP 1994–2018, ESS 2002–2016, EVS/WVS 1992–2017, SJM 2018, 1100 str.

I KAZALO

VREDNOTE V PREHODU – DVANAJSTIČ: petdeset let projekta Slovensko javno mnenje

Niko Toš. 11

PRVI DEL

UVODNE ŠTUDIJE IN DOKUMENTI

1.1 Spreminjanje vrednotnih orientacij prebivalcev Slovenije – v obdobju po družbenem prehodu (1991)

Niko Toš. 23

1.2 Vrednote Slovencev in Evropejcev – deset let po družbenem prehodu

Veljko Rus, Niko Toš. 81

1.3 Vrednotne orientacije Slovenk in Slovencev na izhodišču novega tisočletja

Veljko Rus, Niko Toš. 91

DRUGI DEL

MEDNARODNI DRUŽBOSLOVNI RAZISKOVALNI PROGRAM, ISSP 2011–2018; MEDČASOVNI IN MEDNARODNI PRIKAZI TEMATSKIH BLOKOV, SJM 2011–2018

2.1 Uvodno pojasnilo

Vključenost programa Slovensko javno mnenje v mednarodni družboslovni anketni raziskovalni program ISSP (International Social Survey Programme)

Mitja Hafner-Fink 115

2.2 ISSP 2011; Stališča do zdravja in zdravstvenega varstva; prikaz rezultatov letne meritve (SJM 2011) in mednarodne primerjave v petindvajsetih državah

Niko Toš, Brina Malnar, Mitja Hafner Fink, Slavko Kurdija,
Samo Uhan, Ivan Bernik, Vlado Miheljak, Rebeka Falle Zorman,
Živa Broder, Tina Vovk, Špela Zajšek. 119

2.2.1	ISSP 2011: Prikaz rezultatov meritve v Sloveniji	120
2.2.2	ISSP 2011: Mednarodne primerjave rezultatov raziskav v petindvajsetih državah	130
2.3	ISSP 2012; Vrednotenje družine in spreminjanje spolnih vlog; medčasovne primerjave rezultatov raziskav SJM, ISSP 1993, 2003, 2012; mednarodne primerjave rezultatov raziskav ISSP 2012 v devetindvajsetih državah	
	Niko Toš, Cveto Trampuž, Maca Jogan, Brina Malnar, Mitja Hafner Fink, Samo Uhan, Slavko Kurdija, Vlado Miheljak, Ivan Bernik, Rebeka Falle Zorman, Živa Broder, Tina Vovk, Špela Zajšek	189
2.3.1	Medčasovne primerjave rezultatov meritev v Sloveniji, SJM 1993, 2003, 2012	190
2.3.2	Mednarodne primerjave rezultatov raziskav ISSP 2012 v devetindvajsetih državah	209
2.4	ISSP 2013; Narodne identitete; medčasovne primerjave rezultatov raziskav SJM 1994, 2003, 2013; mednarodne primerjave rezultatov raziskav ISSP 2013 v petindvajsetih državah	
	Niko Toš, Peter Klinar, Cveto Trampuž, Brina Malnar, Mitja Hafner Fink, Samo Uhan, Slavko Kurdija, Janez Štebe, Sergio Švara, Vlado Miheljak, Ivan Bernik, Matej Kovačič, Rebeka Falle Zorman, Živa Broder, Tina Vovk, Špela Zajšek	269
2.4.1	Prikaz rezultatov meritev v Sloveniji v medčasovnih primerjavah SJM 1994, 2003, 2013	271
2.4.2	Mednarodne primerjave rezultatov raziskav ISSP 2013 v petindvajsetih državah	283
2.5	ISSP 2014; Stališča o razumevanju vloge državljana; medčasovne primerjave rezultatov raziskav SJM 2003, 2013; mednarodne primerjave rezultatov raziskav ISSP 2014 v štiriindvajsetih državah	
	Mitja Hafner Fink, Niko Toš, Brina Malnar, Samo Uhan, Slavko Kurdija, Vlado Miheljak, Ivan Bernik, Tina Vovk, Rebeka Falle Zorman, Živa Broder, May Doušak, Špela Zajšek	349
2.5.1	ISSP 2014, Stališča o razumevanju vloge državljana; Prikaz rezultatov meritev v Sloveniji, SJM 2003 in 2013	350
2.5.2	ISSP 2014; Stališča o razumevanju vloge državljanja; prikaz rezultatov meritev v štiriindvajsetih državah	362

2.6	ISSP 2015; Stališča do dela; medčasovne primerjave rezultatov raziskav SJM 1997, 2005, 2015; mednarodne primerjave rezultatov raziskav ISSP 2015 v sedemintridesetih državah	
	Mitja Hafner Fink, Niko Toš, Brina Malnar, Samo Uhan, Slavko Kurdija, Vlado Miheljak, Ivan Bernik, Tina Vovk, Rebeka Falle Zorman, Živa Broder, May Doušak, Špela Zajšek.	423
2.6.1	ISSP: Stališča do dela; rezultati meritev v Sloveniji, SJM 1997, 2005 in 2015	424
2.6.2	ISSP 2015: Stališča o delu; mednarodne primerjave rezultatov raziskav v sedemintridesetih državah	440
2.7	ISSP 2016; Stališča do razumevanja vloge države; medčasovne primerjave rezultatov raziskav SJM 1995, 2006, 2015; mednarodne primerjave rezultatov raziskav ISSP 2016 v osemindvajsetih državah	
	Mitja Hafner Fink, Niko Toš, Brina Malnar, Samo Uhan, Slavko Kurdija, Vlado Miheljak, Ivan Bernik, Tina Vovk, Rebeka Falle Zorman, Živa Broder, May Doušak, Špela Zajšek.	523
2.7.1	Prikaz rezultatov meritev v Sloveniji v medčasovnih primerjavah SJM 1995, 2006, 2015	525
2.7.2	Stališča do razumevanja vloge države; mednarodne primerjave rezultatov raziskav ISSP 2016 v osemindvajsetih državah	535
2.8	ISSP 2017; Socialna omrežja in socialni viri; rezultati letne meritve SJM 2017 in medčasovne primerjave rezultatov raziskav SJM 1992–2018	
	Mitja Hafner Fink, Niko Toš, Brina Malnar, Samo Uhan, Slavko Kurdija, Vlado Miheljak, Ivan Bernik, Hajdeja Iglíč, Tina Vovk, Rebeka Falle Zorman, Živa Broder, May Doušak, Špela Zajšek.	595

TRETJI DEL

EVROPSKA DRUŽBOSLOVNA RAZISKAVA, ESS 2002–2016 – MEDČASOVNE IN MEDNARODNE PRIMERJAVE

3.1	Uvodna prikaza	
	Zasnova in poteki raziskave ESS (2002–2016)	
	Niko Toš.	613

Potek in dinamika anketiranja pri Evropski družboslovni raziskavi ESS 2016	
Slavko Kurdija, Tina Vovk	617
3.2 Evropska družboslovna raziskava v Sloveniji, bloki A, B, C, D, E, F, IF – medčasovne primerjave rezultatov meritev 2002–2016	
Slavko Kurdija, Brina Malnar, Niko Toš, Mitja Hafner-Fink, Samo Uhan, Karl H. Müller, Vlado Mihelj, Ivan Bernik, Živa Broder, May Doušak, Rebeka Falle Zorman, Tina Vovk, Špela Zajšek	633
3.3 Evropska družboslovna raziskava 2016, bloki A, B, C – mednarodne primerjave rezultatov meritev v osemnajstih državah	
Slavko Kurdija, Brina Malnar, Niko Toš, Mitja Hafner-Fink, Samo Uhan, Karl H. Müller, Vlado Mihelj, Ivan Bernik, Živa Broder, May Doušak, Rebeka Falle Zorman, Tina Vovk, Špela Zajšek	739
3.4 Evropska družboslovna raziskava 2016, tematska bloka o osebni in družbeni blaginji (D) in o energetiki, podnebnih spremembah (E) – mednarodne primerjave rezultatov meritev v osemnajstih državah	
Slavko Kurdija, Brina Malnar, Niko Toš, Mitja Hafner-Fink, Samo Uhan, Karl H. Müller, Vlado Mihelj, Ivan Bernik, Živa Broder, May Doušak, Rebeka Falle Zorman, Tina Vovk, Špela Zajšek	821
 ČETRTE DEL	
EVROPSKA RAZISKAVA VREDNOT, SVETOVNA RAZISKAVA VREDNOT; MERITEV 2017 IN MEDČASOVNE PRIMERJAVE 1992–2017	
4.1 Uvodni prikaz	
Povezovanje raziskav WVS, EVS – in aktualna meritev	
Niko Toš.	889

4.2 Evropska raziskava vrednot/Svetovna raziskava vrednot v Sloveniji: prikaz rezultatov meritve 2017	
Niko Toš, Samo Uhan, Mitja Hafner-Fink, Brina Malnar, Slavko Kurdija, Karl H. Müller, Vlado Miheljak, Ivan Bernik, Živa Broder, May Doušak, Rebeka Falle Zorman, Tina Vovk, Špela Zajšek	891

4.3 Evropska raziskava vrednot/Svetovna raziskava vrednot v Sloveniji: medčasovne primerjave rezultatov meritev 1992, 1995, 1999, 2005, 2008, 2011, 2017	
Niko Toš, Samo Uhan, Mitja Hafner-Fink, Brina Malnar, Slavko Kurdija, Karl H. Müller, Vlado Miheljak, Ivan Bernik, Živa Broder, May Doušak, Rebeka Falle Zorman, Tina Vovk, Špela Zajšek	931

PETI DEL

SLOVENSKO JAVNO MNENJE 2018; IZBOR LONGITUDINALNIH VPRAŠANJ SJM; VREDNOTE PROSTORA IN OKOLJA; UPORABA NOVIH INFORMACIJSKIH TEHNOLOGIJ

5.1 Uvodni prikaz	
Raziskava SJM – po petdesetih letih	
Niko Toš.	995

5.2 SJM 2018, Izbor longitudinalnih vprašanj in medčasovne primerjave rezultatov raziskav 1992–2018	
Mitja Hafner-Fink, Brina Malnar, Slavko Kurdija, Samo Uhan, Niko Toš, Karl H. Müller, Vlado Miheljak, Ivan Bernik, Živa Broder, May Doušak, Rebeka Falle Zorman, Tina Vovk, Špela Zajšek	999

5.3 SJM 2018, tematski blok: Vrednotenje prostora in okolja	
Marjan Hočevar, Slavko Kurdija, Živa Broder, May Doušak, Rebeka Falle Zorman, Tina Vovk, Špela Zajšek	1049

5.4 SJM 2018, tematski blok: Uporaba novih informacijskih tehnologij	
Darja Grošelj, Andraž Petrovčič, Vesna Dolničar, Slavko Kurdija, Živa Broder, May Doušak, Rebeka Falle Zorman, Tina Vovk, Špela Zajšek.	1069

RECENZII	1095
---------------------------	------

VREDNOTE V PREHODU – DVANAJSTIČ: petdeset let projekta Slovensko javno mnenje

Niko Toš

Ko smo v sredini šestdesetih let snovali in leta 1968 prvič izvedli terensko raziskavo, anketo v okviru projekta Slovensko javno mnenje (SJM), smo sicer predvideli in pričakovali njeno ponovljivost in trdoživost raziskovalcev, nismo pa se zavedali, da smo z njo zakorakali v polstoletni empirični sociološki raziskovalni program, in seveda tudi ne, da smo s tem anticipirali koncept empiričnega družboslovnega infrastrukturnega programa, kakršni so se sočasno in kasneje razvijali v nacionalnih okvirih (npr. General Social Survey, ZDA; ALLBUS, ZRN) in nekaj let kasneje na mednarodni ravni kot mednarodni komparativni empirični raziskovalni programi (EVS, WVS, ISSP, ESS idr.). Ti programi so danes prvi pogoj in predpostavka modernega empirično utemeljenega družboslovja. In to ne le za sociologijo, temveč tudi za socialno in politično psihologijo, socialno ekonomijo, socialno antropologijo in še posebej za razvoj metodologije empiričnega družboslovnega raziskovanja na sploh.

Prolegomena

Po več kot petih desetletjih snovanja in razvoja programa SJM je upravičeno vprašanje o tem, v kakšnih kulturnopolitičnih razmerah je nastajal ta program, kaj ga je v teh petih desetletjih poganjalo, določalo. In še posebej, kaj na samem začetku.

Zdi se, kot da smo se sociologi aspiranti, začetniki, v Sloveniji ob vstopu v šestdeseta leta znašli v praznem prostoru. Pa to seveda ni res. Jugoslovanska, in znotraj nje slovenska sociologija je v tem času naredila že prve korake v smeri lastnega raziskovalnega opredeljevanja. V tem času že beležimo prve programske in institucionalne zasnove poučevanja in raziskovanja na področju sociologije, iskanje lastne profesionalne identitete, že se je zgodil t. i. blejski kongres¹, ki je razločil med sociologijo in filozofijo, ustanavljajo se inštituti in katedre itd. In s tem nastajajo tudi razlogi za kritično osmišljanje doseženega in usmerjanje razvoja družboslovnega raziskovanja. V tem zgodnjem obdobju so svojevrstno

1. Srečanje v okviru Jugoslovanskega združenja za filozofijo in sociologijo na Bledu 1959, po katerem sta se skupini sociologov in filozofov razšli in ustanovili lastni združenji.

ustvarjalno, lahko rečemo pionirsko vlogo odigrali posamezniki, ki so v takratni jugoslovanski družboslovni prostor vnašali znanje iz razvitega ameriškega in evropskega družboslovja. To še posebej velja za prenašalce metodoloških znanj, med njimi Rudija Supka, ki je leta 1960 izdal prvi priročnik za empirično raziskovanje, Ispitivanje javnog mnjenja, pa za Vojina Milića, ki je leta 1965 izdal svoj metodološko-epistemološki traktat, Sociološki metod, in vrsto drugih. Izobilje ameriške metodološke literature je bilo že tedaj dostopno v knjižnici Inštituta za sociologijo. Med deli, ki so posebej vplivala na moje delovanje, naj navedem še vseobsežen metodološki priročnik Reneja Königa (1962), z njim je utemeljil Kölnsko sociološko šolo – in še posebej dela in prizadevanja iz kroga družbenokritičnih, marksističnih družboslovcev, zbranih v t. i. Frankfurtski sociološki šoli, med njimi posebej Th. W. Adorna, H. Marcuseja, M. Horkheimerja in vrsto drugih. Ob tem lahko še dodam, da smo leta 1962 v okviru Inštituta za sociologijo zasnovali in izvedli prvo in hkrati najobsežnejšo empirično družboslovno raziskavo, anketo: Množična komunikacijska sredstva na Slovenskem, ki je bila nekakšen metodološko-raziskovalni praktiktikum za vse sodelujoče.²

Ob vsem navedenem ne smemo prezreti, da se je sociološka konceptualizacija programov in problemov luščila iz takrat še prevladujočega oklepa marksističnega diamata. O tem je tekla kritična razprava, v kateri je vidno sodeloval Rudi Supek (Perspektive, 1964) in se spraševal, kaj zavira razvoj jugoslovanske sociologije. Kot paradoks v tem razvoju navaja, da s področja filozofije sicer izginja dogmatski pozitivizem, ki pa se vkopava na področju sociologije, kjer mu uspeva prevzemati vodstvene vloge. To se kaže v socioloških preoblikah dogmatskih učbenikov, v odsotnosti kritične teoretske refleksije, z zavračanjem Marxovega antropološkega pojmovanja družbe, z izrinjanjem personalizma in individualnosti itd. Zanimarjena je Marxova teorija odtujitve, ki izvorno povezuje sociologijo s psihologijo in drugimi družboslovnimi disciplinami, še posebej opozarja na izločanje psihologije, socialne psihologije oz. njeno potiskanje na obrobje, v servisno vlogo, in njeno odklanjanje, češ da je buržoazna veda. Po mnenju Supka v taki sociologiji tedaj ni bilo prostora za raziskovanje osebnosti v izhodišču. Kot psiholog se je v svoji profesionalni vlogi čutil posebej odrinjenega; psihologi so veljali za »buržoazne agente« znotraj sociologije. Ob tem je seveda nesporno, da sta prav psihologija in socialna psihologija razvili osnovna orodja in metode za sociološko empirično raziskovanje – in prav Supek je v svojem priročniku (1960) poučeval o uporabnosti v psihologiji razvitih metodah, še posebej o postopkih merjenja stališč, o standardizirani anketi itd. V svoji kritiki je Supek tedaj opozoril še na razcep med sociološko teorijo in raziskovanjem, na prepad med teorijo in prakso, na nepovezanost med poukom in raziskovanjem ter profesorji in raziskovalci itd. O vseh teh

---

2. O okoliščinah nastajanja projekta SJM sem več govoril v Pogovoru za Teorijo in prakso, 2016.

okolščinah so potekale razprave tudi v slovenski sociološki skupnosti in vplivale na izbire smeri in določanje programov v njenem razvoju. Rečemo torej lahko, da se sproženi potek konceptualizacije slovenske sociologije oz. družboslovja ni dogajal v praznem prostoru. Že na samem začetku je zadeval ob čeri, dileme in omejitve in jih je, ne vselej premočrtno in sproščeno, reševal. Del omejitev in pritiskov, o katerih je govoril Supek že v zgodnjih šestdesetih letih, se je pokazal v slovenskih razmerah šele slabih deset let kasneje, v začetku sedemdesetih letih.

Oglejmo si te razvojne poteke, najprej v polju akademske institucionalizacije, nato skozi nastajanje projekta SJM in s kratkim označevanjem spoznavnega prispevka projekta SJM.³

Zasnove in potek akademske institucionalizacije sociologije (družboslovja).

Postavitev predmeta in nato programa metodološkega izobraževanja družboslovcev (v 60. letih prejšnjega stoletja) ter hkratna zasnova in postavitev programov (empiričnega) družboslovnega raziskovanja (konec 60. let prejšnjega stoletja, npr. ustanovitev CJM, 1966) ter – že v izhodišču – povezave med izobraževalnim in raziskovalnim delovanjem, vse to je prispevalo k določanju smeri in dinamike razvoja družboslovja, kot se je končno izrazilo v konceptu Fakultete za družbene vede na prehodu v 90. leta. To je (bil) brez dvoma dosežek generacije »pionirjev« v razvoju slovenske sociologije (družboslovja). Da smo prišli do realizacije koncepta FDV, je bila potrebna zamisel in veliko vztrajnosti. In v izhodišču v začetku šestdesetih je bila zamisel o disciplinarno odprtem »družboslovnem centru« kot sodobnem stičišču povezanega izobraževalnega in raziskovalnega delovanja na področjih sociologije, socialne in politične psihologije, socialne antropologije, ki bi se opiral na razvito raziskovalno infrastrukturo. Sledila je izvedba zamisli (utemeljena na reformi študijskih ter na ustanavljanju raziskovalnih programov in centrov ob koncu šestdesetih let), najprej kot Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo ter njena vključitev v Univerzo; sočasno je potekal intenziven proces disciplinarne členitve sociologije, politologije, komunikologije hkrati z vključevanjem socialne psihologije, antropologije in filozofije v njihovih pedagoških (nova predmetna področja, nove smeri študijev) in raziskovalnih (odpiranje novih raziskovalnih področij, centrov) razsežjih; sledili so tudi prenašanje, prevajanje posebnih družboslovnih disciplin in metodologij iz pedagoških programov v raziskovalno prakso in njihovo poglobljanje, teoretično osmišljanje in postopno informatizacijo raziskovanja ter postavitev družboslovne informatike kot pedagoške smeri in raziskovalnega programa. In naprej: infrastrukturno utemeljevanje takšnega razvoja družboslovja s postavitvijo Osrednje družboslovne knjižnice in dokumentacije (z združitvijo fakultetne s knjižnico in z dokumentacijo ISU), z razvojem enote za izvajanje empiričnih družboslovnih raziskav (koncept Social

3. Pri tem se opiram na zapis odgovorov na vprašanja, objavljenih v: Mlinar, Z., ured., 2016, Kakšna sociologija? Za kakšno družbo?, FDV, SAZU, Ljubljana, str. 71–76.

Survey), z ustanavljanjem raziskovalnih centrov na področjih politološkega, religiozološkega, prostorskega, komunikološkega, pa tudi antropološkega socialno-psihološkega in filozofskega raziskovanja v naslednjih letih; dalje, z ustanovitvijo računalniškega centra (1972) kot pogoja za razvoj empiričnega raziskovanja in izobraževanja, s programsko reformo FSPN, 1990, in z združitvijo z Inštitutom za sociologijo, kar je končno pripeljalo do dokončne institucionalne strnitve poučevanja in raziskovanja na širokem družboslovnem področju, do Fakultete za družbene vede z Inštitutom za družbene vede (1991), s postavitvijo enote za posredovanje podatkov empiričnih raziskav (ADP, 1997) itn. Z gradnjo sodobnega poslopja FDV nam je uspela še prostorska umestitev vseh programov ter povečujočega se števila študentov, profesorjev in raziskovalcev. K zamislim in realizaciji vsega tega je pomembno prispevala (tudi) »pionirska« generacija sociologov⁴, družboslovcev, ki so se v šestdesetih letih zbrali na VŠPV/FSPN – in še posebej jedrna skupina raziskovalcev, zbranih okoli projekta SJM.

V akademskem razvoju, torej v razvoju znanstvenoraziskovalne in pedagoške dejavnosti FDV v preteklih petnajstih letih, pa je prišlo do zastojev in strukturnih obratov, ki so se navzven kazali kot »bolonjska reforma«, dejansko pa se je spreminjal položaj temeljnih družboslovnih disciplin (sociologije, politologije, komunikologije – in tudi socialne psihologije, antropologije in filozofije); šlo je za njihovo izrinjanje in prehod iz kakovostne v številčno rast. Tako so nastali disciplinarno neutemeljeni, ozko usmerjeni in »specializirani« visokošolski programi; število študentov je najprej hitro naraslo, zdaj pa upada; spremenila so se merila vrednotenja znanstvenoraziskovalnega dela. V pedagoškem izseku FDV se to pokaže v naraščanju števila med seboj nepovezanih študijskih programov, izrinjanju splošnih vsebin in v zamiranju povezovalne vloge disciplinarnih oddelkov, na raziskovalnem področju pa v cepitvi sicer vsebinsko povezanih programov. Koordinacijska vloga inštituta je popustila; namesto usmerjanja k spoznanju in znanju prevlada interes za osebno promocijo in kvantitativno izkazovanje uspešnosti.

Morda je vse povedano le karikiran prikaz stanja, ki ga v veliki meri določajo političnosistemske okvire, zmanjševana avtonomija univerze, omejujoč način zagotavljanja sredstev, metodologije vrednotenja usposobljenosti raziskovalcev in njihovih znanstvenih dosežkov itn. Ob tem pogosto prevladajo osebni oz. skupinski interesi in presoje nad skupnimi, akademskimi.

In vendar je očitno, da smo v preteklih desetletjih sociologijo (družboslovje) uveljavili kot znanstveno področje in izoblikovali novo akademsko ustanovo FDV, vse do njenega današnjega pomena in razsežij. In naj dodam še, da sta v načrtovanju razvoja te ustanove in njenega raziskovalnega in izobraževalnega

4. Profesorji in raziskovalci: V. Benko, Z. Mlinar, F. Vreg, Z. Roter, V. Rus, P. Klinar, A. Bibič, B. Markič, S. Južnič, T. Hribar, C. Trampuž, M. Jogan, S. Splichal, A. Ferligoj, M. Ule, I. Svetlik ... in tudi N. Toš.

programa potrebna temeljit premislek in obrat – k njunim znanstvenospoznavnim izhodiščem in ciljem.

Zasnova in razvoj projekta Slovensko javno mnenje. Drugo omembe vredno področje »našega« delovanja je določeno s postavitvijo in z razvojem programa Centra za raziskovanje javnega mnenja (1966) ter njegovega temeljnega projekta Slovensko javno mnenje (1968). Za tem programom je vseskozi, od sredine 60. do sredine 90. let preteklega stoletja, stala in delovala skupina utemeljiteljev SJM.⁵ Gre za zgleden primer dolgoletnega povezanega delovanja skupine raziskovalcev na programu, ki je z leti pridobil status slovenske empirične družboslovne infrastrukture. Longitudinalni program SJM je prispeval k empiričnemu utemeljevanju vrste družboslovnih disciplin in smeri, med njimi sociologije kulture, religije, socialne in politične psihologije, prostorske sociologije, politične sociologije, sociološke obravnave socialne strukture, stratifikacije, mobilnosti, sociologije družine in migracij, komunikologije, obramboslovja itn. S programom SJM smo se v 90. letih, po osamosvojitvi Slovenije, vključili v vse mednarodne sociološke (družboslovne) empirične raziskovalne programe (ISSP, WVS, EVS, ESS idr). Celoten obseg longitudinalnega raziskovalnega programa SJM (1968–2018) in njegovo mednarodno raziskovalno razsežje (1991–2018) sta v evropskem družboslovnem okolju ocenjena kot izjemna; v celoti sta dokumentirana in dostopna v domačem arhivskem središču in mednarodnih družboslovnih arhivskih središčih. In dodatno – celoten podatkovni sklad raziskav Slovensko javno mnenje je zapisan v knjižni zbirki Dokumenti SJM, Vrednote v prehodu I.–XI., vključno s to, zadnjo knjigo (VP XII.).

Spoznalni prispevek projekta SJM. Raziskava SJM, najprej na videz politično podprta kot »instrument za ugotavljanje socialističnega javnega mnenja«, že na vsem začetku (SJM 1969) – in nato vseskozi – razkriva družbena stanja, vrednotenja in počutja ljudi, ki se bistveno razlikujejo od politično deklariranih. Te razlike so se pokazale v razumevanju ustavnih postulatov o omejevanju zasebne lastnine, udeležbi ljudi v sistemu upravljanja (samoupravljanje), temeljih reguliranja odnosov med narodi in republikami ter o »monolitni« zasnovi političnega sistema. Raziskava SJM je vseskozi – in vedno znova – razkrivala, da je dejanska udeležba ljudi v sistemu upravljanja majhna, da prevladajo kritični in odklonilni pogledi do omejevanja lastnine na obdelovalno zemljo (agromaksimum) in na omejevanje zasebne proizvodne dejavnosti na število zaposlenih, da se postulat »bratstvo in enotnost« vse bolj izraža kot kritičen pogled na politično in ekonomsko bistvo jugoslovanskega federalizma, in končno, da se vse bolj uveljavlja kritični pogled na vlogo zveze komunistov kot edine politične sile v sistemu. Če je za sociološko analizo razmer v jugoslovanskem družbenem in političnem sistemu veljalo, da je gradila na kritični teoriji družbe, je za empirično raziskavo, ki se je razvijala

5. V jedru te skupine so bili profesorji P. Klinar, B. Markič, C. Trampuž, Z. Mlinar, Z. Roter ... in tudi N. Toš.

kot prevladujoča oblika sociološke spoznavne dejavnosti – in še posebej za SJM –, značilno, da se je oblikovala kot družbenokritična empirična družboslovna raziskava. In te kritične zaznave in odkritja, ki jih je prinašala raziskava SJM in jih prenašala v javno zavest, je bilo treba preprečevati. »Ogledalo, ki ne kaže zelene slike, je treba razbiti.« Podobni programi v drugih družboslovnih središčih Jugoslavije, v Beogradu, Zagrebu, so bili prav tako izpostavljeni političnim pritiskom – in ukinjanjem. Projekt SJM pa je bil »edini, ki pod temi pritiski ni klonik« in ki se je nadalje razvijal in uveljavil kot nosilni člen ljubljanske družbenokritične empirične sociološke šole.

In tudi glede na take, čeprav odbojne politične odzive lahko sklepamo, da so spoznanja iz raziskave SJM učinkovala. Šele v 80. letih, s poglobljanjem družbene krize, se je družbeni in tudi politični prostor odprl: raziskava SJM se je s svojimi »razkritji« pridružila civilnodružbenim gibanjem, nakazovala je smisel in upravičenost alternativnih lastninskih oblik, novo razumevanje pomena pluralizma političnih akterjev, kritične poglede na jugoslovanski federalizem; prebujala se je zavest o identiteti (suverenosti) naroda in – končno – spoznane so bile možnosti in nujnost njegove osamosvojitve. Če že ne vseskozi, pa zanesljivo v 80. letih in kasneje, vse do danes, raziskava SJM deluje s svojimi spoznanji v javnosti skladno s paradigmo »javne sociologije«.

Raziskava SJM je prispevala k razkrivanju bistvenih teženj (zakonitosti) družbenega razvoja v 70. in 80. letih. In vendar vsa nakopičena kritika ni zadevala prvenstveno socialistične družbene strukture (družbena lastnina, participacija) in njenih vrednotnih osnov (enakost, pravičnost itn.) – usmerjena je bila predvsem v njeno izboljševanje. Šele zaostrena družbena kriza je pripeljala do (večinske) presoje o izstopu iz federacije, o uveljavitvi samostojnosti in nujnosti družbenega obrata. Na točki systemskega preloma vrednote starega sistema (socializma) niso bile (pretežno) zavrnjene in vrednote novega (kapitalizem) niso bile (pretežno) sprejete. Danes so vrednotne prvine socializma (vse bolj) ocenjevane pozitivno in vrednotne prvine kapitalizma vse bolj negativno. O tem govori vrsta raziskav, opravljenih v obdobju 1991–2018. In vendar je večina prebivalcev Slovenije že na točki prehoda pritrnila tržnemu gospodarstvu, a se hkrati izrekla za ohranitev in krepitev socialne države. V drugih vzhodno- in srednjeevropskih državah je bil systemski prehod izrazitejši in ostrejši. Slovenci pa nismo hoteli niti z levico »nazaj« v socializem niti z desnico »naprej« v kapitalizem. In v tem nekateri vidijo slovenski paradoks, ki prej kot to izraža veliko zrelost presoj ljudi. Tretja pot, pa naj se zdi še tako fiktivna, je bila ob systemskem prehodu, v razumevanju ljudi, edini pravi izhod.

Ugotovitvam iz slovenskih (SJM) in mednarodno primerjalnih raziskav (EVS, WVS) na točki prehoda (1988–1992) pritrjujejo ugotovitve iz raziskav, opravljenih v desetletju po tem. Na njih je utemeljena Inglehartova kompleksna vrednotna

analiza, ki vključuje tudi izsledke raziskav iz Slovenije. Na njegovem Vrednotnem atlasu sveta, ki umešča države na »razsežjih«⁶ sekularno – tradicionalno in materialistično – postmaterialistično, se Slovenija ne uvršča v okolje vzhodnoevropskih postkomunističnih držav, ampak pretežno med zahodnoevropske. Takrat sva se z V. Rusom (2005) spraševala, čemu kaže to pripisati: ali stoletjem življenja v Avstro-Ogrski, ostri prekinitvi vezi s sovjetskim komunizmom ali predvsem dejstvu, da smo v zadnjih desetletjih razvili svojevrsten model samoupravno-tržnega socializma. Najverjetneje vsemu trojemu skupaj.

Dobri dve desetletji po prehodu pa zaznavamo nov prelom: uveljavljanje oz. prevladovanje neoliberalnih kapitalsko-tržnih ureditev, ki izpodrivajo temelje socialne države in njene družbenosti. Vse raziskave, opravljene v tem obdobju, kažejo, da v predstavah ljudi še vedno močno prevlada družbena, socialna vloga države, ki pa v praksi usiha. To se izraža v naraščajočem nezaupanju in ostri kritiki nosilcev institucionalnega sistema. Ljudje vse manj in veliko manj kot ob prvem prehodu, v začetku 90., zaupajo politikom, politikiki; očitna je erozija libertarnih vrednot. In v kritiki sistema se vse bolj približujemo oz. celo prednjačimo pred vzhodno- in srednjeevropskimi državami, ki jim (domnevno) nikoli nismo pripadali. In karavana gre naprej.

Ocene raziskave SJM. O pomenu programa SJM in knjižnem programu Vrednote v prehodu so bile ob različnih priložnostih izrečene ocene, vredne ponovitve.⁶ Tako je Veljko Rus zapisal, da raziskava SJM pomembno odslkava stanje duha v Sloveniji v primerjavi z Evropo in svetom – in to v času, ko smo vstopali v Evropsko unijo. Mednarodne primerjave strokovnjakom in politikom omogočajo zanesljivo krmarjenje procesov vključevanja in delovanja Slovenije v EU. Še pomembnejše pa je dejstvo, da gre za sosledje raziskav, ki beležijo spremembe javnega mnenja v slovenski javnosti za obdobje zadnjih štirih desetletij. To omogoča uvid v to, kako se je kazala družbena kriza in kako so se menjavale vrednote posameznikov v času, ko se je bistveno spreminjala narava slovenske družbe in ko se je oblikovala samostojna slovenska država. Redke so družbe, ki imajo tako bogato in zanesljivo empirično dokumentacijo o svoji nedavni preteklosti, ki omogoča oblikovanje samopodobe in s tem tudi samozavedanje v širšem evropskem prostoru. Zdravko Mlinar je posebej opozoril na pomen Evropske družboslovne raziskave (ESS, 2002–), ki se je uveljavila kot najpomembnejša družboslovna raziskava v prostoru Evropske unije in ki je vsled svoje metodološke konsekvantnosti in tematske širine še posebej pomemben in aktualen vir za raziskovanje sveta vrednot sodobnih Evropejcev in znotraj njega vrednot Slovenk in Slovencev. Avstrijski sociolog Karl H. Müller je program SJM ocenil iz avstrijskega zornega kota. Vedno znova ga preseneti, s kako obsežnimi in bogatimi podatkovnimi viri razpolaga slovensko

6. Popolnejši prikaz ocen SJM je zapisan v predgovoru h knjigi Vrednote v prehodu XI.

primerjalno družboslovje in s kakšnimi izjemnimi dosežki se lahko pohvali. Zdi se, da za tem stoji obsežen inštitut, podoben velikim evropskim inštitutom, kot nemški GESIS, kjer deluje več sto raziskovalcev, ki imajo na voljo dolgoročne finančne vire. Ugotavlja, da ima Slovenija kot edina t. i. tranzicijska dežela na voljo visoko razvit podatkovni sklad, ki zajema vse ključne stopnje prehoda od republike nekdanje Jugoslavije, prek osamosvojitve in razvoja samostojne državnosti, do njene vključitve v evropsko skupnost narodov – EU. Ocenjevalcem se je pridružil tudi Slavko Splichal z ugotovitvijo, da longitudinalni program SJM slovensko empirično družboslovje postavlja ob bok najrazvitejšim raziskovalnim okoljem. In še, da objave rezultatov raziskav SJM v knjižni obliki pomembno prispevajo k oblikovanju (samo)kritične zavesti o spremembah in protislovjih v vrednotni usmerjenosti slovenskih državljanov. Meni, da je številnim raziskovalcem in raziskovalkam, ki so sodelovali v teh projektih, predvsem nosilcu, ki je že desetletja njihov spiritus agens, treba izreči zahvalo in priznanje za izjemno zahtevno in odlično opravljeno delo. In končno, zgodovinar Peter Vodopivec zapiše, da so knjige, ki dokumentirajo raziskavo Slovensko javno mnenje od leta 1968 do danes in ki so izšle pod naslovom Vrednote v prehodu, za zgodovinarja izjemno dragoceno gradivo. Raziskovalci preteklosti lahko pač na temelju tradicionalnega gradiva, ki jim je na voljo, le redko sežejo globlje pod dogodkovno površino in natančneje raziščejo in predstavijo širše razpoloženje prebivalstva, njegovo spreminjanje, včasih močno protislovne težnje, interese in vrednote ljudi, njihovo obzorje in čustvovanje. Z objavo rezultatov kompleksno zastavljenih socioloških raziskav, ki povprašujejo po odnosu ljudi do najrazličnejših političnih, družbenih, gospodarskih in tudi zelo osebnih, nazorskih, bivanjskih in življenjskih vprašanj in opozarjajo na njihove temeljne vrednote, miselnost in želje, pa se tudi zgodovinopisnemu raziskovanju odpirajo povsem nove možnosti in perspektive. Za vse, ki danes pišejo zgodovino zadnjih pet in več desetletij ali raziskujejo njihove različne razvojne vidike, so izsledki teh raziskav nepogrešljiv in neprecenljiv vir. Vodopivec, da si sam kot zgodovinar – dobessedno – ne more več predstavljati raziskovanja polpreteklega časa, ne da bi se oprl nanje.

In končno dodajmo še priložnostno oceno Aleša Debeljaka o projektu SJM kot »nemara najbolj dolgoročnem in daljnosežnem projektu slovenskega družboslovja«, ki jo je izrekel in zapisal pred dobrimi desetimi leti (2010), ob jubileju enega od članov skupine SJM.

* * *

Program SJM letos (2018) dopolnjuje petdeset let od izvedbe prve empirične raziskave – SJM 1968. SJM si je kot nacionalni družboslovni infrastrukturni raziskovalni program z vključitvijo v vse pomembne mednarodne družboslovne infrastrukturne programe (ISSP, WVS, EVS, ESS) odprl perspektivo tudi za v prihodnje.

V programu SJM 1968–2018 je bilo izvedeno skupaj 85 obsežnih mnogotemat-
skih terenskih raziskav na podlagi standardiziranih vprašalnikov v sodelovanju
z respondenti, izbranimi na podlagi reprezentativnih vzorcev. V raziskave je bilo
v tem času zajetih skupaj 128.471 respondentov. V vprašalnike pa so bile, poleg
desetin raziskav iz longitudinalnega programa SJM (1968–2018), vključene tudi
desetine problemskih operacionalizacij iz okvirov Svetovne in Evropske raziskave
vrednot (WVS, EVS, 1991–2017), Mednarodne družboslovne raziskave (ISSP,
1991–2018), Evropske družboslovne raziskave (ESS, 2002–2016) in vrste drugih.

* * *

Knjižni program Vrednote v prehodu sem zasnoval leta 1997. Doslej je izšlo
enajst knjig, s pričujočo, Vrednote v prehodu XII., pa zaključujemo knjižno doku-
mentarni program, ki je v celoti zajel vse prej navedene nacionalne in mednarodne
raziskovalne projekte v obdobju od pomladi 1968 do vključno pomladi 2018. S
tem je prvotni cilj, objavljanje raziskovalnih rezultatov, v celoti izpolnjen.

* * *

Že v prejšnjih predgovorih sem zapisal, da je vztrajanje pri Gutenbergovem
»principu«, torej pri tiskanju raziskovalnih dokumentov v knjižni obliki, sicer
morda vprašljivo. Še posebej, ker je informacijski val tako močno zadel v sam
proces raziskovanja, še posebej v poteke zbiranja in analize ter hranjenja podatkov.
In prav to je omogočilo empirični sociologiji razpredanje širokih in vse bolj
trdnih omrežij, v katerih delujejo mednarodno povezani raziskovalci. In vendar
se tako objavljeni rezultati raziskav in analiz še dodatno odpirajo zainteresiranim
raziskovalcem. Knjižna zbirka Vrednote v prehodu pa je seveda v celoti
dostopna tudi kot serija e-knjig, kot elektronsko gradivo, vključno z obsežnimi
podatkovnimi bazami in metodološkimi napotki. Vse zbrane in urejene datoteke
iz petdesetletnega raziskovanja so v celoti dostopne v nacionalnem (ADP, FDV)
in mednarodnih podatkovnih arhivih (npr. v Kölnu, Essexu, Michiganu itd.).

* * *

Posebna zahvala velja gospe Ivani Kecman, poslovni sekretarki CJMMK, ki je s
svojo izjemno usposobljenostjo in požrtvovalnostjo delovala pri zbiranju, urejanju
in postavitvi vseh dvanajstih knjig zbirke Vrednote v prehodu.

Zahvala velja tudi gospe Poloni Kurdija, ki je vseh dvanajst knjig te zbirke gra-
fično oblikovala. Hvala!

Na uvodni strani knjige je zapisana zahvala akademiku profesorju dr. Jožetu Gori-
čarju, ki je leta 1951 kot prvi v Sloveniji pričel s predavanji Uvoda v družbene vede
oziroma sociologije ter Sodobnih socioloških teorij študentom Pravne fakultete
ljubljske univerze (Toš, 1978). Bil je prvi predsednik Jugoslovanskega združenja
za sociologijo in filozofijo (1958), sodeloval je pri ustanovitvi Jugoslovanskega
združenja za sociologijo (1959), pri zasnovi in delovanju Inštituta za družbene

vede v Beogradu (1958), Inštituta za sociologijo Univerze v Ljubljani (1959), Oddelka za sociologijo na Filozofski fakulteti UL (1960), pri programski zasnovi Visoke šole za politične vede, predhodnice današnje Fakultete za družbene vede (1961); podpiral je izvedbo prve sociološke empirične raziskave MKS (1962); kot profesor in mentor je v polje sociologije usmerjal vrsto kasneje najvidnejših jugoslovanskih in slovenskih sociologov in politologov zgodnjega obdobja, med njimi Josipa Županova, Ljuba Tadića, Esada Đimića, Zdravka Mlinarja, Nika Toša, Staneta Saksido, Petra Klinarja, Jožeta Derganca, Katjo Boh, Ano Barbič, Petra Jambreka, Maco Jogan itd; kot predstojnik in kasneje direktor Inštituta za sociologijo je vzpodbujal razvoj empiričnega družboslovnega raziskovanja v Sloveniji; bil je prvi predsednik Sveta Centra za raziskovanje javnega mnenja (1966).

Kamnik, 10. 10. 2018

Viri

- König R. (1962), Handbuch der Empirischen Sozialforschung, Enke Verlag, Stuttgart, 649 str.
- Milić V. (1965), Sociološki metod, Nolit, Beograd; 2. izdaja 1978, 767 str.
- Mlinar, Z., Toš, N. (1971). Neizkoriščeni potenciali za družbeni razvoj, Založba Komunist, Ljubljana, 38 str.
- Mlinar, Z., ured. (2016), Kakšna sociologija? Za kakšno družbo?, FDV, SAZU, Ljubljana. Pogovor z Nikom Tošem, sociologom, ki so ga vodili I. Bernik, V. Mihelj in M. Hafner Fink, Teorija in praksa, letnik LIII, posebna številka, raziskovanje z družboslovno anketo, Ljubljana, 2016, str. 9–41.
- Rus, V., Toš, N. (2005). Vrednote Slovencev in Evropejcev. Analiza vrednotnih orientacij Slovencev ob koncu stoletja, Dokumenti SJM, Ljubljana, 461 str.
- Rus, V., Toš, N. (2013). Vrednotne orientacije v Sloveniji v prelomu tisočletja: sociološki preseki. V: Štih, Peter (ur.). Dvajset let slovenske državnosti: prispevki s posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 16. decembra 2011, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, str. 106–145, tabele, graf. prikazi.
- Sociološko empirično raziskovanje v Sloveniji. Beleške in spomini raziskovalca – udeleženca, 1956–2016, v: N. Toš, ur. Vrednote v prehodu X., Ljubljana, 2016, Dokumenti SJM.
- Supek, R. (1960), Ispitivanje javnog mnenja, Naprijed, Zagreb; 2. izdaja, 1968, 467 str.
- Supek R. (1964), Kaj zavira razvoj jugoslovanske sociologije? Ljubljana, Perspektive, IV., 1963/64.
- Toš, N. (1966). Problemi študija sociologije. Teorija in praksa, Ljubljana, let. 3, št. 8/9, str. 1148–1162.
- Toš, N. idr. (1995). Dozorevanje slovenske samozavesti, Dokumenti SJM, Ljubljana, 176 str.
- Toš, N. (1978), Akad. in univ. prof. dr. Jože Goričar. Zbornik znanstvenih razprav, 1978, letn. 38, str. 5-24.
- Toš, N., Müller, K. H. (2011). Primerjalno družboslovje, Dokumenti SJM, Ljubljana, 444 str.
- Toš, N. (1989). Tri raziskave javnega mnenja ob spreminjanju zvezne in slovenske ustave, v: Slovenski utrip, FSPN, Ljubljana, 383 str.